

УДК 861.161.2 : 82 – 31 : 342.1

ПОВЕРНЕННЯ БАНДЕРІВЦІВ: ІДЕЇ І ПРАГНЕННЯ НАЦІЇ В АВТОРСЬКОМУ МІФІ А. КОКОТЮХИ (РОМАН «ЧЕРВОНИЙ»)

Даниленко Л.В., к. філол. н.

*Відділ освіти Бердянської районної державної адміністрації,
пр-т Перемоги, 3, м. Бердянськ, Україна*

danilenko.lud@yandex.ua

У статті розглянуто особливості авторського міфу про бандерівців у романі А. Кокотюхи «Червоний». Визначено художні механізми моделювання міфу. Досліджено протистояння різних міфічних уявлень про діяльність УПА, утвердження національно-консолідуючих ідей.

Ключові слова: авторський міф, роман, міф про бандерівців, національне самоусвідомлення.

ВОЗВРАЩЕНИЕ БАНДЕРОВЦЕВ: ИДЕИ И СТРЕМЛЕНИЯ НАЦИИ В АВТОРСКОМ МИФЕ А. КОКОТЮХИ (РОМАН «ЧЕРВОНИЙ»)

Даниленко Л.В.

*Отдел образования Бердянской районной государственной администрации,
пр-т Победы, 3, г. Бердянск, Украина*

В статье рассмотрены особенности авторского мифа о бандеровцах в романе А. Кокотюхи «Червоний». Определены художественные механизмы моделирования мифа. Исследовано противостояние разных мифических представлений о деятельности УПА, утверждение национально-консолидирующих идей.

Ключевые слова: авторский миф, роман, миф о бандеровцах, национальное самосознание.

THE RETURN OF THE BANDERA FOLLOWERS: IDEAS AND ASPIRATIONS IN A. KOKOTIUKHA'S AUTHOR MYTH (NOVEL «CHERVONY»)

Danylenko L.V.

*Education department of Berdiansk region state administration,
Peremohy avenue, 3, Berdiansk, Ukraine*

There are many myths about Bandera and his followers in contemporary Ukrainian society. Soviet propaganda created them to portray fighters for Ukrainian independence as criminals. Those myths oppose the author myths, which reflect writers' personal understanding of historical events, heroes, and advocate values important for independent Ukrainian society. This study is devoted to the analysis of the author myth about the Bandera followers presented by modern Ukrainian writer Andriy Kokotiukha in his novel «Chervony».

To create his own myth about the Bandera followers Andriy Kokotiukha describes the events and the main character, Danylo Chervony, from three points of view, a Soviet militiaman, a KGB officer, and a prisoner of Soviet forced labor camp. Each tells us his story and describes the same people and chain of events from the prism of his life-values and his position in former USSR society. The structure of the novel enables readers to trust the writer and make their own conclusions about that time period and the Bandera followers. In this way, Kokotiukha successfully uses the narrations given by different people to create his own interpretation of the Bandera followers, which looks authentically.

By analyzing the behavior and character of Danylo Chervony from the three different perspectives the researcher shows slow transformation of social beliefs in the former USSR and destruction of Soviet myths about the Bandera followers.

The author of the article states that positive portraying of the main character is one of the effective ways to form patriotic ideals and national self-awareness of readers. Their life-value systems are eventually promoted and shaped by the appearance, strong character, intelligence, and behavior of Danylo Chervony, a potential role model for Ukrainians who need to defend the country nowadays.

We can say that Andriy Kokotiukha's author myth returns the Bandera followers from the oblivion, successfully attempts to restore historical justice toward the Bandera followers, and also creates an attractive image of Motherland defenders.

Key words: author myth, novel, myth about Bandera followers, national self-awareness.

Ідеологічний конфлікт української нації, заснований на проблемі «розколотої історичної свідомості», гостро виявляє себе в громадянських, політичних, соціальних, культурних

явищах сьогодення і потребує “кардинальної переоцінки суспільством власного історичного минулого” [1, с. 9]. У цьому руслі пізнання вагомими є художнє осмислення досвіду минулих поколінь, обробка письменниками відомих явищ і подій із акцентуванням смислів, знакових у соціальній структурі.

Історія, як наука, оманлива, бо багато замовчує й переписує на своїх сторінках. Насамперед це стосується українсько-російської (українсько-радянської) історії (іншими словами “істерії” компартійних ідеологів). “...Кілька поколінь радянських громадян дістали надзвичайно вкорочену і цензуровану, несуперечливу у своїй суті й тому досить переконливу як для пересічного читача версію українсько-російських відносин. Ця схема пішла в небуття як єдино правильна наприкінці 1980-х років, хоча її вплив і дотепер є доволі сильним в українському й російському суспільствах”, – зазначав Д. Журавльов [2, с. 8]. На трактування подій українського минулого помітно вплинув процес ідейного протистояння і серед науковців, і серед митців, зокрема серед письменників.

Інтерпретація історичного минулого, пропагування певних суспільних цінностей є невіддільними духовно-естетичними явищами, які формують міф, що не ілюструє дійсність, а утверджує певні ідейні пріоритети. Сюжети й образи створюють цілісну картину міфічного світу за умови акцентування істотно важливого для виховання нації, консолідації поколінь.

Питання авторського міфу в художньому тексті вивчене літературознавцями різнобічно. В основі поставленої нами проблеми закладено теоретичні напрацювання В. Давидюка, Я. Голосовкера, Ю. Лотмана, Т. Мейзерської, Є. Мелетинського, А. Нямцу, Я. Поліщука, О. Турган. Дискурс навколо природи, функцій і структури авторського міфу розвивається й сьогодні. Не вивченою залишається міфотворчість у сучасних українських романах про історичне минуле.

Відчуття самоповаги й гідності дає українцям осмислення сутності бандерівського руху. Співіснування вигадок і фактів навколо визвольної боротьби 40–50-х рр. ХХ ст. у Західній Україні сформували сильний енергетичний заряд, який живить міфи, що суперечать один одному – національно консолідуючий і антинаціональний (радянський). Викривлення історії на потреби радянсько-комуністичної ідеології породило ті міфотворчі процеси, що й досі розвивають у свідомості деяких українців уявлення про кровожерливих бандерівців-бандитів. П. Полтава писав: “Усе це, що говорить про нас большевицька пропаганда, – найбезсоромніша, цинічно-підла брехня. Большевицькі вороги народу поширюють цю брехню про нас з метою закрити перед народними масами Советського Союзу справжній національно- і соціально-визвольний характер нашого руху. Вони бояться іменно, щоб народні маси Советського Союзу, пізнавши справжні цілі нашої боротьби, її прогресивний, народньо-визвольний характер, не заразилися революційними, бандерівськими ідеями і самі не стали за прикладом українського народу на шлях визвольної протибольшевицької боротьби” [3].

Тоталітарно-комуністична система, фальшуючи історичні події, засекаючи архівні матеріали, пропагуючи штучні ідеї про унікальність радянського поступу, цілеспрямовано підлаштовувала “під себе” масову свідомість народу, тим самим готувала ґрунт для творення “правильних” колективних міфів. На жаль, в уявленні певного прошарку наших сучасників, які виховувались за законами піонерсько-комсомольсько-комуністичної моралі, питання бандерівщини зашлаковане штучними ідеологічними заготовками, що міцно прижилася, вкорінилися у мисленні і світосприйнятті та завдають великої шкоди національному розвитку сьогодні, у час військової окупації російським “братом”, внутрішніх сепаратистських провокацій, економічної й духовної кризи.

Міфотворчі процеси в романі А. Кокотюхи “Червоний” розкривають морально-психологічну сутність українців, пояснюють проблеми утвердження державності.

О. Липинська стверджувала: “Якщо в українському суспільстві є дві чіткі позиції щодо УПА (“герої-визволителі, що до кінця стояли за незалежність України”, і “зрадники, що співпрацювали з німцями”), то завдяки роману замисляться прихильники і першої, і другої” [4]. Прогресивний розвиток мислення має змінити, розширити, удосконалити набуті роками усталені норми світосприйняття. Авторське бачення бандерівщини в романі “Червоний” представляє життєствердні ідеї, вибудовує систему героїв і антигероїв, висвітлює пріоритети національних і антинаціональних поривань.

Із метою дослідження художніх особливостей авторського міфу про бандерівців у романі А. Кокотюхи “Червоний” ставимо такі завдання: 1) простежити механізми авторського міфотворення; 2) проаналізувати трансформацію історичних подій на основі суперечності міфів національно консолідуючого і антинаціонального (радянського); 3) показати вплив міфу про бандерівців на утвердження національної самоповаги українців.

Авторський міф у романі про історичне минуле традиційно вибудовується на основі документальної правди, колективних уявлень і художнього вимислу. У “Червоному” ці поняття настільки переплелися, що очевидне здається неймовірним, а вигадане реальним. В. Кіпіані запевняв: “Хтось не повірить, але все описане автором має документальну основу...” [5, с. 8]. До підтверджених фактів, які використав А. Кокотюха, він відносить виловлювання “повстанського ватажка “на жінку”, діяльність “розгалуженої підпільної націоналістичної мережі” в радянських таборах у 50-х рр. тощо [5, с. 8].

Свій міф А. Кокотюха змодлював у формі зошитів-спогадів міліціонера Середи, кадебіста Доброхотова, червоноармійця Гурова – людей із комуністично-“правильною” мораллю, які опинилися в атмосфері штучних, руйнівних, безперспективних ідеологічних догм. Такий спосіб художнього конструювання дійсності дав змогу зіставити незавуальовані факти, показати трансформацію переконань учасників і свідків подій. Начальник міліції Калязін не розуміє поведінки простих людей на Волині: “...Що їм радянська влада поганого зробила?.. Чому ось ці грамотні колгоспники з патефонами годують бандерівців уночі? Чому, коли ходиш по хатах, вовками зиркають з-під лоба?” [5, с. 39]. Відповіді на ці запитання сформовано на основі справжніх листівок, які поширювалися членами УПА в 1947 році: “Ми закликаємо Українців – не вірте більшовицькій пропаганді! Не вірте, що спільники Гітлера можуть звільнити народ... Вони їх можуть тільки поневолити, як роблять це з нами, Українцями” [5, с. 43]. Руйнуючи антинаціональний міф і радянську монолітну модель переконань, автор зацентрував увагу на викритті політичних сталінських злочинів. За допомогою цитат розвінчується і російсько-українське питання: “...Не вірте тим, хто каже, що УПА ненавидить усіх, хто прийшов до нас із Росії. Ми трактуємо тих москалів, які визнають основи нашого національного права, як наших сусідів і братів. Але тих москалів, які є шовіністами та імперіалістами, трактуємо як своїх найбільших ворогів, що відібрали нам волю і хочуть перетворити на рабів” [5, с. 43]. В авторському міфі А. Кокотюхи наскрізно проглядається протистояння різних ціннісних орієнтацій – національно утверджувальної та національно руйнівної.

Зображення діяльності радянської інтелігенції в Західній Україні розмило ідею традиційного радянського міфу про страхіття бандерівських розправ. Із особистісної позиції лейтенанта міліції Середи представлено трагічну долю молоді вчительки російської мови Єлизавети Олексіївни. Її образ виведено як приклад “советської” патріотки, що вирішила принести користь “Країні Рад”. Ліза Воронова закінчила Московський університет, втратила батьків на війні, розумна, вихована, любить дітей, багато читає. Саме про таких молодих дівчат ідеться в страшних заідеологізованих розповідях про помсту бандерівців. А. Кокотюха представив глибину конфлікту різних ідей, навів переконливі аргументи на доведення сутності визвольної боротьби. “Правильна” позиція Лізи вносить кардинальні зміни в атмосферу життя волинської

сільської школи, штучно порушує національні традиції, природну поведінку та інтереси дітей. Яскравою ілюстрацією новітнього формату волинського села є організація вчителькою виступу агітбригади до дев'ятої річниці “возз'єднання українського народу в єдиній радянській державі” [5, с. 84], де учні мали дякувати Сталіну, а слова різдвяної пісні “Нова радість стала” підлаштовувати під прославлення життя в радянській країні. Особливе місце в романі відведено типовому для антинаціонального міфу сюжету – вбивству вчительки-комсомолки шляхом увтоплення її в колодязі. Автор розгорнув картину страхітливої розправи: “схопили перелякану “пані професорку”..., сам “Остап”, обмотавши волосся дівчини довкола п'ясті, поволік її надвір... Далі, ...кого називали Остапом, вистрілив у Лізу з пістолета впритул і пустив тіло на землю. Двоє інших спритно підхопили тіло, перевалили через край колодязного зрубу...” [5, с. 100]. Відтворення професійного реагування дільничого міліціонера на подію в поєднанні з його душевним станом порушує проблему “ламання” світогляду людини.

В інтерпретації історії А. Кокотюха виважено застосував механізм розкручування міфу навпаки, а саме розвінчання радянського міфу з окресленням героїв, цінностей та ідей української вільної нації. Кардинально змінюючи ракурси бачення проблеми, автор навів докази злочинної діяльності державних служб “під бандерівців”. У художньому трактуванні подій дієвими є аналітичні спостереження персонажів, зокрема міліціонера Середи, та використання фрагменту справжнього (як зазначав автор) документа, у якому йдеться про створення при НКВД і МДБ спеціальних груп для компрометації “націоналістического подполья”, залякування населення, підривання довіри до УПА. У протистоянні двох правд показано підступність органів внутрішніх справ і стійке переконання Данила Червоного. Автор проілюстрував очевидні докази того, що вчительку Лізу Воронову, а також дільничого міліціонера Задуру і його дружину вбили не українські повстанці, бо їм “не вигідно карати представників місцевого населення, щоб не налаштовувати людей проти підпілля” [5, с. 131], а замасковане угруповання, підготовлене органами державної безпеки.

Антитезою до діяльності вчительки-москвички є стисла, але вагома довідка про вчительку української мови, звинувачену в націоналізмі через членство в місцевому осередку “Просвіти” в період німецької окупації. Її брати пішли до повстанської армії, а молодша сестра – засуджена, бо була зв'язковою в УПА. “Вчителька з такою біографією справді немає права викладати в радянській школі, а українську мову тут, по селах, і без вчителів знають”, – вважає Середя [5, с. 84]. Аргументи міліціонера є дієвими складниками радянського міфу, а в переосмисленні сучасниками призводять до розпаду антинаціональної концепції державного будівництва. А. Кокотюха вдало сконструював полярність ідей на основі одних і тих же подій, чим урізноманітнив процес міфотворення.

У романі проглядається зворотний ефект міфу як ідейно-виховного явища, що помітно в градації емоцій сержанта Середи: спочатку той не хоче вірити в докази Червоного, потім починає сумніватися, відчувати, як тягар на душі, а далі зізнаватися-каятися. Авторська позиція вгадується лише позатекстово, у самому задумі твору. Відбувається стрімка переакцентація ідей, що докорінно змінює уявлення про модель світу: складники радянського міфу зазнають краху, а події минулого реабілітуються.

У представленні способу життя бандерівців домінує характеристика їхніх вчинків, поведінки, взаємостосунків, прагнень, окреслено зображення деталей побуту. Описано продумане й надійне облаштування криївки-бункера, портрети стриманих і організованих упівців, пояснено їхню підтримку мирним населенням, яке забезпечувало роботу маленьких швацьких майстерень, “обшиваючи мундирами, светрами, шкарпетками, онучами та білизною” [5, с. 118]. Усе це проникливо пояснює сутність повстанців, нівелює штучно заготовлену радянську модель бандитизму. Увиразнено стійкість духу, відстоювання власних переконань у боротьбі за незалежність, згуртованість. Специфічні

риси бандерівців помітні в змалюванні табірної життя за сталінського режиму, забезпеченні ними діяльності підпілля на зоні у Воркуті, організації повстання. У художній перспективі читач має можливість розпізнати в бандерівцях чоловіків-воїнів, які виборюють волю свого краю, і поспівчувати їхній безвиході в міцному кільці соціальної, політичної, територіальної, інформаційної окупації радянською системою.

У художній проекції на діяльність МДБ і НКВД представлено суть боротьби радянської влади з національним самоутвердженням українців. Ідеться про Велику блокаду (знищення голодом і холодом угруповання бандерівців), про каральні операції з облавами по селах, взяття жінок і дітей у заручники, розроблення агентурної системи. Використання таких фактів у художній інтерпретації подій дає можливість побачити проблему зусібч, осмислити наміри і вчинки обох ворожих сторін і врешті віддати перевагу національно-визвольній ідеї. Протистояння національно консолідуючого і радянського міфів помітне під час викриття явищ і подій, спрямованих на руйнацію людської гідності й національної свободи: репресій, примусової колективізації, голодоморів 1933 та 1947 рр. в українських селах.

Репрезентація радянського міфу постійно супроводжується ідеями національно консолідуючого міфу. У такий спосіб зав'язується конфлікт, у якому перемагає здоровий глузд, вибудовується логічний розвиток подій, що утверджують сутність визвольного руху. Одним із механізмів авторського міфотворення є зображення сміливих учинків і твердої позиції Данила Червоного – збірного образу ватажків повстанців. Це той герой, якого вже назвали “крутим українцем, ...на якого читач захоче бути подібним” [4]. У словесних протистояннях із представниками радянської системи Червоний виважено й переконливо ламає їхню “правду”, знеструмлює світоглядні сили своїх опонентів. Діалоги-суперечки поступово руйнують міфи про бандерівців, вигадані радянськими ідеологами. У репліках Данила Червоного й танкіста Віктора Гурова письменник сконструював “дуель” питань і відповідей, які звучать в унісон пошукам історичної правди в сучасному суспільстві:

– Не ліпи мені тут горбатого, Червоний! Ти воював проти Радянського Союзу, проти своєї батьківщини...

– А ваш Радянський Союз, Вікторе, не моя батьківщина!.. Моя Батьківщина – це Україна. Не оця, надумана вами Українська Радянська республіка, а вільна країна. Де нема ні радянської влади зі Сталіним і Кагановичем, ні польської шляхти з Пілсудським, ані німецького рейху з Гітлером та його намісником Кохом...[4, с. 241].

Розмова відбувається між ідейними ворогами в бараці сталінського концтабору, тож протистояння двох сил у критичній точці часопростору руйнує фундамент фальшивої пропагандистської ідеології й відроджує істинні цінності людської моралі. Для достовірності відтворення проблеми національно-визвольної боротьби та художньої естетизації головної ідеї А. Кокотюха використав пригодницькі мотиви, інтимні сюжети, на межі зіткнень принципів антагоністичних сил загострив кульмінаційні моменти.

Отже, в авторському міфі А. Кокотюхи діють такі художні механізми: творча обробка фактів (документів, історичних довідок), переосмислення колективних уявлень, суть яких залежала від часу й території побутування відповідних нарацій, вимисел деяких подій і героїв на основі ідейно-концептуальних узагальнень. Через зіткнення двох правд – національно-української і радянсько-комуністичної – дається ключ до розуміння головної проблеми: бандерівці не бандити, а герої своєї нації.

У XXI ст. феномен бандерівщини знову злякав тих, кому допікає українська незалежність. Бандерівці – це дух і сила, яких ще й досі бояться вражені “совєтським” вірусом наші “брати”. Це енергетика, що рухає ідею національної єдності, довершеності українського

суспільства і, на жаль, пробуджує інстинкт загарбницької війни в системі російського імперського світобачення. На новому історичному етапі боротьби за мир і цілісність держави українцям як ніколи потрібен досвід минулих поколінь, гідно й чесно представлений у художній літературі. Роман А. Кокотюхи “Червоний” – це твір-ідея, що повертає бандерівців із небуття фальші й залякувань у світлий простір правди й волі. Авторське представлення національних цінностей і героїв спрямоване на загострення емоційної та чуттєвої уяви, на глибоке усвідомлення проблем сьогодення.

Подальше вивчення природи авторського міфу в художніх текстах може активізувати мислення сучасної людини, пояснити принципи моделювання системи ідей суспільства з метою національного самозбереження. Перспективним у цьому аспекті є дослідження авторського міфу про бандерівців у сучасній романістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 червень 1941 рр. / В. Гриневич. – Київ–Дніпропетровськ: Ліра, 2012. – 508 с.
2. Журавльов Д. Україна та Росія : Як брати горщики побили / Денис Журавльов. – Х. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2009. – 352 с.
3. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються / Петро Полтава. – вид. 2-е – Дрогобич : Відродження, 1994. – 64 с.
4. Липинська О. Швидко читати, але довго думати : про роман Андрія Кокотюхи “Червоний”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2012/12/121214_book_2012_readers_review_kokotuha_dt.shtml
5. Кокотюха А. Червоний : роман / А. Кокотюха; передм. В. Кіпіані, художн. Н. Переверзева. – Х. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 320 с.

REFERENCES

1. Hrynevych, V. (2012), *Nepryborkane riznoholossia : Druha svitova viina i suspilno-politychni nastroi v Ukraini, 1939–cherven 1941* [Unbridled dissonance : The Second World War and Socio-Political Identities in Ukraine, 1939–1941], Kyiv – Dnipropetrovsk, Ukraine.
2. Zhuravliov, D. (2009), *Ukraina ta Rosiia : Yak braty horschyky pobily* [Ukraine and Russia : How brothers broke their relationship], Book's Klub “Klub of Family leisure”, Kharkiv, Ukraine.
3. Poltava, P. (1994) *Khto taki banderivtsi ta za shcho vony boriutsia* [Who are Bandera's followers and what they fight for], Vidrozzennia, Drohobych, Ukraine.
4. Lypynska, O. *Shvydko chytaty, dovho dumaty : pro roman Andriia Kokotiukhy “Chervony”*, [Fast to read but much to think about : about the novel “Chervony” by Andriy Kokotiukha] available at http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2012/12/121214_book_2012_readers_review_kokotuha_dt.shtml (access October 3, 2014).
5. Kokotiukha, A. (2014) *Chervony : roman*; [Chervony : novel] *peredmova Kipiani B., hudozn. N. Pereverzeva.* – Kharkiv : Book's Klub “Klub of Family leisure”, Kharkiv, Ukraine.